

ДОПОМОГА Й КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ПОВСТАНСЬКИХ НАРАТИВІВ (НА МАТЕРІАЛАХ З ВОЛИНИ)

Качмар Марія Богданівна

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
відділ фольклористики Інститут народознавства НАН України*

Дослідження ментальності як унікального та цілісного антропологічного явища – один із пріоритетних напрямків сучасної гуманітаристики. Ментальність як світоглядна установка (картина світу) певного народу та менталітет як модель поведінки (національний характер) органічно пов'язані з культурою: «ментальність у концентрованому вигляді відображає специфіку національної культури, проєктивною інтенцією якої у соціумі виступає менталітет» [1, с. 29–30]. Однією із найважливіших сфер їхнього акумулювання, форм побутування, збереження і трансляції є народна творчість, зокрема й прозова традиція про національно-визвольні змагання українців періоду Другої світової війни та повоєнної епохи. За словами О. Кузьменко, «такі тексти (фольклорні, фольклоризовані чи з ознаками фольклорності) можна розглядати також як своєрідні моделі етноментальної та мовно-фольклорної картин світу, важливими репрезентантами якої є слова-концепти народної культури» [9, с. 171]. Серед найважливіших семантичних згустків повстанського епосу виділяємо ідейність та патріотизм як ідеологічне підґрунтя, героїзм, велику жертвовність, допомогу та консолідацію в найкритичніші моменти історії. Простежуємо беззаперечну тяглість традиції від періоду козаччини, Української національної революції 1917–1921 років до сучасних подій в нашій державі, пов'язаних з російською агресією.

Отож, зупинимося детальніше на мотивах «нація консолідується» та «цивільне населення допомагає своїм героям» в наративах про збройну боротьбу ОУН-УПА. Вони чітко вписуються в семантичне поле всеохопності та масовості повстанського руху, особливо на початкових етапах національно-визвольних змагань. У наративах про підпільну боротьбу із радянською тоталітарною машиною мотив допомоги, сприяння повстанцям певним чином модифіковано. Плацдармом для появи таких елементів стали гуманність і толерантність українців, за А. Фурманом, потреба допомогти слабким, високорозвинений альтруїзм як форма прояву традиційної емоційності [11, с. 37]. Цінна, наш погляд, думка авторів дослідження «Ментальний вимір української цивілізації» (2017) про те, що відмінності стосуються мотиваційного елементу такої толерантності, її рушійної сили [8, с. 131]: «дух хоробрості за браком агресивності українців» [12, с. 168] (сам не піду воювати, але буду допомагати); «спочута соціальність», яка є противагою до соціально незацікавленого егоцентризму та «полягає на відчуженні себе самого в других»

[13, с. 79] (якби я був (-ла) на місці повстанців); високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу як позитивна риса [8, с. 131] чи страх, пов'язаний із намаганнями забезпечити середовище, щоб зберегти себе і свою сім'ю [8, с. 132]. Зазначимо, що в повстанських наративах причини появи мотиву надання допомоги (говоримо лише про допомогу місцевого населення українським воїнам) акумульовано в комплексі з домінуючим вираженням в певних зразках окремих із них.

В оповіданнях про період Другої світової війни, коли з'явилося своє військо, здатне захищати своїх та вести боротьбу проти всіх за свою державу, мотив надання допомоги подано як широкомасштабний волонтерський рух: «Люди помагали. Так. І шкарпетки в'язали, і одяг шили, і харчами – і **всім...**» [6]; «Якби **не допомагали**, та вони б і **не могли вижити**. Це ж тоже було: і туди, і туди треба було дати. [А чим допомагали? Як допомагали?] **Чим могли**: і хліб, і сало, і м'ясо – і все. Тоді **сами бідні були**, але **помагали**» [5]; «**Дуже помагали**. В основному **місцеве населення**. Тому що ми, ця наша **Армія Повстаньча**, вона нічого **собі свого не мала**, не то що свого, а зі сторони ніхто не помагав. Ніхто. Ні німці, ніхто. В двох таких лёщатах. З одної сторони німці, з другої сторони комуністи...» [3] Наведені зразки відображають семантичну наповненість всього наративного комплексу про допомогу, у якій виділяємо такі смислові пуанти: допомагали всім, чим могли, дуже (вияви значних розмірів та високого ступеня залучення місцевих); самі бідні були, але допомагали (самовідданість, яку можна висловити фразеологізмом «віддати останню сорочку»); якби не допомагали, то українські воїни не могли б вижити – вони нічого не мали (осмислена допомога, продиктована співчуттям та значним усвідомленням власного значення у консолідованій боротьбі, коли кожен виконує свою функцію).

Отож, можемо ствердити, що саме віра у власне військо (народ розумів, «що перемогти ворога може тільки армія» [10, с. 890]) та здатність українців до консолідації в найважчі переломні моменти історії зумовили появу явища волонтерства, відображеного у фольклорних наративах. Свідченням питомості цих характеристик є традиційна тяглість, зокрема їхнє акумулювання з виникненням мобілізуючих обставин (російсько-української війни) на сучасному етапі. Масовий волонтерський рух є показником високої духовності і моралі українців: «самовіддана, оперативна, організована робота волонтерських груп стала потужним фактором захисту держави, підтримки збройних сил, допомоги переселенцям» [8, с. 478]. Народна свідомість вже реагує на цей момент: «Наша баба має нагороду від Всеукраїнського об'єднання патріотів, бо вона є волонтером... Вона зв'язала хлопцям вже на передову більше ста пар носків, передала на зиму...» [7] (родинний наратив про оповідачку Софію Гайдай – сучасну волонтерку).

Дещо інший різновид допомоги актуалізовано в народних текстах про підпільну боротьбу із загонами НКВС. Тут широкомасштабність та масова

залученість семантично звужуються: допомагають в критичні моменти не всі, а лише свої (співтовариші, родичі, однодумці, перевірені випробуваннями люди). Домінуючим стає страх, відчуття якого «перманентні в оповіданнях про світові війни, про Голодомор та виселення» [9, с. 494]. Його появі сприяли, безперечно, трагічні реалії післявоєнного часу, коли вся карально-репресивна машина була направлена на ліквідацію українського національно-визвольного руху. Окрім того, українці, втративши віру в боротьбу та швидко оцінивши ситуацію, проявили одну із своїх характерних рис – індивідуалізм втечі, елементарного біологічного виживання, убезпечення свого середовища. Такий стан речей пов'язаний, на думку багатьох дослідників, із травматичними подіями української історії, які залишили в пам'яті, психіці і ментальності українського підсвідомого важкий семантичний слід [8, с. 247]. Таким чином семантичне наповнення концепту допомоги змінюється: це пов'язано не лише із звуженням суб'єктно-об'єктного кола («всі – армія» до «свої – окремі герої»), а з ідейно-смісловим навантаженням, а відповідно емоційним забарвленням тестів («допомогти, щоб перемогти» стає «допомогти, щоб врятувати від смерті»). Наведемо кілька зразків: «Билися. Ну. Хлопці. О. І багато було поранених. О. То, каже мати, Боже, приїхали, привезли поранених. Клуня в нас була. І вже, каже, **тре їсти варити**. Я вару їсти, каже, і тим хлопцям. І ті хлопці **перев'язуємо, все робимо**, каже» [4]; «Та й каже мама: «Боже мій!» Як почнуть, каже, наступати, каже, ті УПА партізани, ну каже, той же, що я казала вам, Василь на білому коні. **Ну зв'язок то ж якийсь був – тре переховати...**» [2]; «Ну а хто ж кормив? Ну. **Хто знав, то носив**» [4].

Отже, народна прозова традиція актуалізувала етноментальні риси українців у численних версіях та варіантах про консолідацію та допомогу цивільного населення своїй армії, що мужньо боролася за державність і незалежність рідної землі від окупантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демчук Р. В. Ментальність як ідентифікаційне поняття у матриці української культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. С. 29 – 30. (28–33).
2. Записали М. Качмар та О. Чікало 16.08.2018р. в с. Підбереззі Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Герасимчук Ярослави Григорівни, 1954 р. н., с. Підбереззя.
3. Записали М. Качмар та О. Чікало 13.08.2018 в м. Горохові Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Криштальської Тамари Іванівни, 1923 р.н., с. Милятин Іванівського району Волинської області.
4. Записали М. Качмар та О. Чікало 20.08.2019 р. в с. Гірка Полонка Луцького р-ну Волинської обл. від Ланевської Лідії Дмитрівни, 1942 р.н., с. Гірка Полонка.

5. Записали М. Качмар та О. Чікало 20.08.2019 в с. Баєві Луцького р-ну Волинської обл. від Мельничука Зосіма Вікторовича, 1927 р.н., с. Баїв.
6. Записали М. Качмар і О. Чікало 16.08.2018 р. в с. Підбереззі Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Тисько Євгенії Іванівни, 1947 р.н., с. Підбереззя.
7. Записали М. Качмар та О. Чікало 19.08.2019 р. в с. Заборолі Луцького р-ну Волинської обл. від Юхимчук Тетяни, с. Забороль.
8. Калакура Я. С., Рафальський О.О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
10. Луньо Є. Культ рідної армії у повстанській епічній традиції Яворівщини. Народознавчі зошити. 2012. № 4. С. 890–907.
11. Фурман А. Українська ментальність та її культурно-психологічні домінанти. Психологія і суспільство. 2001. №1. С. 9–73.
12. Янів В. Соціальні інстинкти українців. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. С. 158–174.
13. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. Львів, 1938. С. 16–88.

СОН – «ДО ВІЙНИ», ВІЙНА – «ЯК СОН»: ОНІРИЧНИЙ ТЕКСТ В ЖІНОЧИХ АВТОНАРАТИВАХ

Кузьменко Оксана Мирославівна,

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
відділ соціальної антропології*

Інститут народознавства НАН України

1. Українське суспільство сьогодні перебуває у кризовому часопросторі, що визначає дуже високу динаміку комунікацій та мовленнєвої активності. Більше того, у час цифрової революції усі види спілкування людей підпадають під суттєво змінені шаблони взаємин. Одночасно функціонують традиційні види комунікації у формі приватних бесід у колі родини, друзів, на роботі, усних розповідей, які представляють та описують важливі суспільно-історичні події крізь призму особистого життєруху. Війна – одна з ключових тем до репрезентації історій про катастрофічні події, які були в минулому і які відбуваються сьогодні.

2. Наративна культура є полем міждисциплінарного вивчення. Усна оповідна традиція, як фрагмент цієї культури, є об'єктом вивчення у